

Bartók Béla reánk sugárzó arca

Esőben, sárban, tikkasztó napsütésben járta az erdélyi falvakat, és saját bevallása szerint ezt a földet szerette a legjobban. Akiknek megadatott az a szerencse, hogy személyesen is megismerhették ezeken az utakon, bizonyára még azok sem tudják, hogy miért e nagy ragaszkodás. Bartók 1928. évi vallomásában olvashatjuk: „Életem legboldogabb napjai azok voltak, amelyeket falvakban, parasztok közt töltöttem.” De ezután máris újabb kérdés kívánczik: miért éppen falun érezte boldognak magát Bartók, amikor szüntelenül járta Európa nagyvárosait, megfordult a legkülönbözőbb országokban, hangversenyezhetett a világ metropolisáiban? A válasz egyszerű: falun állandóan azzal foglalkozhatott, ami egész életének célját, értelmét adta. Élete alkonyán írja, hogy: „az az idő, amit [népdalgyűjtéssel] töltöttem, életem legszebb része: és ezt nem adnám oda semmi másért sem.”

Nem véletlen, hogy ezt írta. Hiszen Bartók munkássága példázta a leginkább, hogy aki a művészetben nagy dolgokat akar véghezvinni, annak törvényszerűen a hagyományok legmélyebb rétegéig kell visszanyúlnia. Az ő szemében a népzene magától értetődő zenei örökséget jelentett. Olyan kincset, amely a nyugat-európai zenetörténeti hagyományokkal egyenlő rangú és értékű. Mindinkább maga a Zene. Juhász Ferenc így érzékelteti Bartók munkásságának lényegét: valósággal a földből ásta ki Bartók a zenét. Az „élve eltemetett éneket” kellett kiszabadítania ahhoz, hogy huszadik századi modern zenét teremthessen. De ezzel együtt „kiemelte (...) a tetszhalott népet, az élet sugárzó asszonyát”.

Az emberben önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon mit tudtak mindebből azok, akiknek dalait Bartók lejegyezte? Többnyire titok maradt, hogy miért csak a réges-régi „nótákra” volt kíváncsi az a törekeny természetű „hangász” vagy „nótászerző”, aki egyszer, még az első világháború előtt náluk járt. Nem értették, hogy miért nem tetszettek Bartók tanár úrnak azok az énekek, amelyek éppen divatban voltak, pedig azokat „városos” tanulták.

A Bartók halála óta eltelt idő (1881. március 25-én született az Arad megyei Nagyszentmiklóson és 1945. szeptember 26-án halt meg Amerikában) vajmi keveset változtatott ezen a helyzeten. Többnyire titok maradt az is, hogy mit kezdett az összegyűjtött dalokkal. De mit tudhatnak ma róla azokban a falvakban, ahol Bartók meg sem fordult? Félő, hogy nagyon keveset, vagy egyáltalán semmit... Pedig csak saját magunkat szegényítjük ezzel. Hiszen Illyés Gyula is arra figyelmeztet: „Félig érti csak Bartók küldetését, aki azt hiszi, azért fordult a néphez, hogy el- vagy átvegyen tőle valamit, ha csak népdalt is. Épp annyira fordult feléje azért, hogy adjon neki.”

Próbáljunk tehát közeledni ehhez az örökséghez, mely most már kamatostól a miénk. És ezt kezdjük azzal, hogy Bartókkal együtt járjuk be azt az utat – ha nem is a teljesség igényével –, melyet addig megtett, míg művészetével valóban „adni tudott a népnek”.

Legenda egy lányról, aki Bartóknak énekelt

Bartókot – azonkívül, hogy Nagyszentmiklóson született – sok minden köti az erdélyi tájakhoz. Először is az a lány, aki olyan szépen tudott énekelni, és oly gyönyörű nótákat, hogy Bartókban rögtön felébresztette az érdeklődést a népdalok iránt – kibédi születésű volt. Úgyhogy amikor az első hosszabb népdalgyűjtő útra a Székelyföldre indul – olyasmiket sejtetett meg vele ez a leány. Bartók kalotaszegi bútorokkal rendezte be lakását, és büszke volt minden egyes darabra. Az ajándékba kapott köröstárkányi bundát nem merte feladni a fiára, annyira szépnek találta.

Kodály Zoltán – Bartók nagy ikertársa – jegyezte fel róla először, és azóta is ez van a köztudatban, hogy Bartókkal „egy székely alkalmazottja, Dósa Lidi néni féldallama sejtette meg (...) a székely zene különösségét”. S valóban, Bartók 1924-ben megjelent alapvető gyűjteményében, *A magyar népdal* című kiadványban a tizennyolc éves Dósa Lidi neve szerepel a legrégebbiről, 1904-ből, két dallammal. Halálának 25. évfordulóján sietve odautaztam tehát, hátha valami bővebbet is megtudnék erről a lányról. Legalább annyit: tudják-e a kibédiek, mennyire híressé vált a daluk? Ráduly Jánossal, az ott élő neves folklórgyűjtő tanárral négy élő, illetve a halott Dósa Lidi-emléket is megbolygattunk. De csak egy legendára bukkantunk. Az „igazi Dósa Lidi” mesélhetett egyszer valamit a domaasszonyának, abból kerekedett ki ez a történet:

„Tizenhat éves koromban Pesten szolgáltam. Akárcsak itthon, ott is mindig énekeltem, amikor jó kedvem volt. Máskor meg azért, hogy ne unatkozzam, rázendítettem még mosogatás közben is. Egyszer átjött hozzám az udvarból egy vékony, sovány fiatalember, és arra kért, hogy menjen be az ő szobájába és énekeljek neki (...) Fialat voltam, gondoltam, én már biza oda bé nem megyek. Hiszen annyian megjárták (...) Mintha kitalálta volna a gondolataimat, így szólt akkor a fiatalember elpirulva: – Tőlem igazán nincs miért féljen, én nem akarok magától semmi egyebet, csak lejegyezni ezeket a szép dalokat...”

A „vékony, sovány fiatalember” nyilván Bartókkal azonos. Ezt állította Bitay Piroska nyugalmazott tanítónő is. Érdemes felfigyelni, hogy a nép milyen erkölcsi magaslatra emeli ismeretlenül is Bartókot: aki ennyire szereti az ő dalait, az rossz ember nem lehet. Egy szép napon levelet hoz Kibédről a posta. Ráduly János írja: „A négy élő, illetve halott Dósa Lidi után végül rátaláltam az ötödikre, az igazira. Bartók egykori adatközlője ma is él, 85 éves, 1885. december 3-án született, teljes neve: Madaras Lászlóné Dósa Lídia. Tizenhat éves korában került fel Pestre. Emlékszik Bartókra. Beszélgetésünk lényege a következő:

– Úgy tudjuk, hogy amikor Lidi néni Pesten szolgált, énekelt valakinek szép kibédi népdalokat ...

– Igen, hogyan!

– Egy zenetanárnak?

– Nem zenetanár volt az, hanem egy nagy művész: Bartók Béla! Örökké kellett neki énekelni, de annak csak régi falusi nóták kellettek! Az tetszett neki csak, amiket én még a nagyanyámtól tanultam...

– Hogyan ismerkedett meg Bartókkal, Lidi néni?

– Úgy vót, hogy én is ott vótam (...) Ott laktam egy nyaralóhelyen. Egymás mellett vót a szobánk. Örökké hallottam, hogy Bartók zongorázik (...) Egyszer aztán meghallotta, hogy énekelek. Énekeltem a gyerekeknek (...) Tetszett Bartóknak a nóta, azt mondta, hogy még énekeljek, mert ő le szeretné jegyezni. Amikor leírta a nótát, ment a zongorához és lezongorázta. Aztán hívott engem és kérdezte, hogy jól zongorázza-e. Hát pont úgy vót, ahogy én énekeltem.”

Dósa Lidi éneke meghatározó élményt jelentett Bartók számára. E kibédi lány dallamának világánál született meg benne a felismerés, hogy hozzá kell fognia a népdalkutatáshoz. Ebben az esztendőben, azaz: 1904. december 26-án írja hűgának: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjteni, s a lehető legjobb zongorakísérettel mintegy a műdal nívójára emelni.”

Ráduly János szenvedélyes munkájának köszönhető, hogy ma már lényegesen többet tudunk Bartók életének e döntő szakaszáról. Az első levelet hamarosan újabb követte. Mert Dósa Lidiben csak fokozatosan fakadtak fel az emlékek:

„– Hol énekelt Lidi néni Bartóknak?

– Valami pusztatánya, pusztafajzat, úgy emlékszem, nyaraló volt, ide vittek el engem is a gazdámék. Reggel indultunk el vonattal, aztán kocsival mentünk. Csak délre értünk oda. Főztek ott nekünk pénzért, nem kellett, hogy mi főzzünk. Én csak a gyermekekre vigyáztam. A házigazdám minisztériumi tisztviselő volt, Nagy nevezetű. Ott abban a házban lakott Bartók Béla is. Vagy öt-hat hétig voltunk kinn a pusztán. Ott énekeltem én neki (...) Aztán hazajöttem, férjhez mentem, 1907-ben már meg is született az első gyermekem. De kellett a helyembe egy lány, úgy került fel Anna, a testvérem ...”

Kiderült, hogy a „pusztafajzat” nem más, mint a Gömör megyei Gerlicepuszta, itt nyaralt Bartók 1904 nyarán egy birtokos család kastélyában. Valószínűleg rokonoknál. Mert kezdetben, néhány hétig vele volt az édesanyja és a húga is. Bartók azonban öt hónapot töltött ott, szüntelenül dolgozik. Időközben férjhez megy a húga, s a következő nyarat már Vésztő mellett töltheti, egy másik „pusztán”. Sógora ugyanis Sziladpusztára kerül uradalmi gazdatisztnak. Kodály feljegyzése szerint Bartók itt is folytatja a népdallejegyzéseket, de egyelőre még csak „a ház cselédeitől”. Utólag – az évek távlatából – Dósa Lidiát is közéjük sorolja. Ezért került be a zenetörténetbe mint Bartók „alkalmazottja”. Nyilvánvaló tehát, hogy elírásról van szó. A lényeg azonban a dal, amit Bartóknak énekelt:

– Milyen nótákra emlékszik még Lidi néni?

– Hát én, fiam azokat már mind elfelejtettem...
– De hát azt csak ismeri, amelyik így kezdődik, hogy: Piros alma...
– Jaj, hát hogyan ismerném! Ezt is énekeltem annak idején Bartóknak.

Úgy van, hogy „*Piros alma leesik a sárba, / Ki felveszi, nem veszi hiába. / Én felvettem, kimosom a sárból, / Elbúcsúzom a régi babámtól...*”

Csík és Gyergyó vidéke

Az első élmények megsejtették Bartókkal a paraszti népzene kincs beláthatatlan gazdagságát. És ettől kezdve mindent ehhez viszonyít. 1904 és 1907 között bejárja Európa legkülönbözőbb országait, és csodálattal tapasztalja, hogy a népdal kiállja az egybevetést az emberi szellem legnagyobb alkotásaival. Egyre inkább zenei mintaképévé válik a népzene. Nem csoda tehát, amit Kodály mondott róla: „Erdély nem hagyta nyugodni. Ősztöndíjat kért és kapott ... a székely népzene tanulmányozására, és 1907 nyarán elindult Csík megyébe.”

Hat héten át járta ezt a vidéket. Megfordult Csíkszentmihályon, Vacsárcsiban, Csíkrákoson, Csíkkarcfalván, Csíkszenttamáson, Csíkjenőfalván, Tekerőpatakon, Gyergyóújfaluban, Kilyénfalván és Gyergyócsomafalván. A gyűjtés azonban nem ment olyan könnyen, ahogy elképzelte. Ahhoz, hogy a régi dalokat összegyűjtse, elsősorban idős embereket, főleg öregasszonyokat kellett megszólaltatnia. Ezeket viszont nehéz volt rávenni az éneklésre. Hogy mennyire „hihetetlenül sok fáradtságban és kínlódásban” volt része ez alatt az idő alatt, azt leginkább az egyik augusztusi levele tanúsítja, melyben egy gyergyókiyénfalvi asszonnyal folytatott beszélgetését rögzíti:

„– Hát lássa csak olyat jöttem magától kérni, amit még nem hiszem, hogy kértek volna... – Azt mondta itt a szomszédasszony, hogy maga tudna afféle régi-régi világi nótákat, amit fiatal korában még az öregektől tanult.

– Én régi nótákat?! ugyan ne bolondozék velem az úr. Hi-hi-hi-hi.

– De nézze csak, ez nem bolondság! Egészen komolyan beszélek! Csakis azért jöttem le messziről, nagyon messziről, Budapestről, hogy megkeressem ezeket a régi-régi nótákat, amelyeket csakis itt tudnak!”

De nemcsak az volt a baj, hogy az öregek féltek a falubeliek szájától. Bartókot még inkább elkéséltette az a tény, hogy a szintiszta székely falvakban csak nagy nehézségek árán és végtelen türelme révén tudta „kibányászni” az ősrégi székely népdalokat, annyira elfedte már ezeket az utcádal, a bécsi keringőzene, az operett- és népszínműfoszlány meg a – kelletnél sokkal inkább felszívódott – rengeteg műnépdal.

Az eredmény mégis páratlanul értékesnek bizonyult. Sikerült lejegyeznie 325 olyan dallamot, melyek birtokában már a helyszínen „különös felfedezés”-ről értesítheti egyik tanítványát: „Megtaláltam a székely dallamtípusokat, amiről nem hittem, hogy léteznek”. Ez a felfedezés igazolta megsejtését: a magyar népzene legősibb rétegéhez jutott el! Megtalálta az ötfokú dallamok világát. Olyan kincs volt ez, ami megért minden fáradságot. Még 1931-ben is csodálattal írt róla: „Ez a parasztszene formailag a lehető legtökéletesebb és legváltozatosabb. Kifejező ereje bámulatosan nagy...” Ezért válhatott ez a zene Bartók zenei világának alappillérvé.

Akiket első gyűjtőútján megszólaltatott Bartók, azóta mind elhunytak. Mégis csábított a lehetőség: hátha valamilyen képet rögzített maga a nép is erről az 1907-es Bartók Béláról, amivel kiegészíthetnők a fentieket.

Vacsárcsi. A zenetörténeti feljegyzések szerint ebben a faluban gyűjtötte a legszebb dalokat. Szám szerint is a legtöbbet a 325-ből. De hiába jártam be a fél falut, a 74 éves „mindentudó” Kósa József is csak ennyit tudott mondani tájékoztatásul:

– Még iskolás voltam, úgy tudom, harmadik osztályos, amikor egy szép napon megállott az utcánkban egy masina. Kiszállott belőle három férfi és egy nő, bejöttek egyenesen az iskolába, és minket énekeltek. De jártak itt mások is, Takács Ferit keresték. Az énekelt aztán eleget, mert a legények közül ő volt a legmerészebb. Oda is vészett az első világháborúban.

Nehéz lenne megállapítani, hogy ezek között, akik Takács Ferit énekeltek, ott volt-e Bartók. Lehet, hogy miután Bartók felfedezte ezt a jó hangú legényt, utána mások is felkeresték. Tény viszont: Bartók 1924-es gyűjteményében Takács Ferenc szerepel az egyik, 1907-ben énekelt népdallal: „*Harmatos a kukorica levele...*”

Csikjenőfalva. A 79 éves Bíró János emlékezete valamivel többet őrzött meg, mert így kezdi: „Azt már nem tudnám megmondani, hogy hívták, de azt tudom, hogy járt itt valaki Budapestről, és egy tölcsérbe énekelte az öregeket. Rá egy évre, hogy én megnősültem. Csakhogy akkoriban én nem törődhettem ilyesmivel, nem volt rá időm, megvolt a család, kora reggeltől késő estig kellett dolgozni, mert akkoriban faekével szántottunk, faboronával boronáltunk.

– Mikor házasodott meg, János bácsi?

– 1906-ban.”

Tehát talál az évszám. Ez csak Bartók lehetett. Az a bizonyos „tölcsér” pedig nem más, mint a fonográf, amit mindenüvé cipelt magával, hogy minél pontosabb munkát végezhesen. A fonográf segítségével viaszhengerre rögzítette a dallamot, amiről bármikor vissza lehetett hallgatni. Ilyenformán később tökéletesíthette a helyszíni lejegyzést.

Csíksházán. Kovács Dénes (1920–1977) tanár, festőművész, a Népi Alkotások Hargita Megyei Házának szakirányítója ismertette meg egy másik Bartók-élménnyel. Ő 1952-ben találkozott özv. Oláh Péternével, aki akkor kilencvenkét esztendősen volt, de még jól emlékezett arra, hogy az a „finom ember” – mármint Bartók – még „bombóccal” is megkínálta őt. „Sovány volt, egy nagy fekete köpenyben járt. És egy nagy tölcsérbe kellett beleénekeljem azt a nótát, hogy: *„Milyen madár az a madár, / Ki kertembe szólni jár, / Csak szól, csak szól, de le nem száll, / Futok utána, meg nem vár. / Várj meg madár, majd megoárnál, / Szíved rejtekébe zárnál, / S onnan többé ki sem hagyál...*”

Körösfő. A század elején nagyon híres volt a kalotaszegi faragott bútór. Bartók is figyelte a népi ipar remekeire, és otthona berendezéséhez Körösfőről rendelte meg a szükséges bútordarabokat. Mégpedig Péntek Gyugyi Györgytől. Ezért aztán Bartók első erdélyi útja alkalmával először itt köt ki, s innen siet Csíkba. A világháború kitöréséig azonban még többször visszatér Körösfőre gyűjteni és pihenni. Sőt, a feljegyzések szerint Bartók egy kis lakást is akart építeni Péntek bácsi üres belsőségére. Hogy amikor kijön nyaranként Körösfőre, legyen hol lakják. De közbejött a háború, és ebből a tervből nem lett aztán semmi.

Péntek Ferenc, a család elsőszülött fia, 1954-ben Nyárszón így emlékezett vissza az első találkozásra.

– Eccer csak beköszön az öreg Péntek bácsihoz egy kis barna, körhaját viselő, borotvált bajszú, egyszerű kis úriember. – Hát itt lakik Péntek bácsi? – kérdezi. – Mert addig sose láttuk, csak levélből ismertük. Beállít, egy egyszerű kis köpeny a karján, kis kézibőrdő, a kezében egy nagy horgas bot (így is jött, olyan igaz vót, hogy!), s akkor mondja, hogy – én vagyok Bartók Béla. Én rendeltem azt a sok bútortokat magától, Péntek bátyám. Most eljöttem, hogy személyesen lássam meg magát, mint ahogy a levélben megígértem (...) Ekkor azt kérdezte az öreg Péntek bácsi, há nagyságos úr, há mé nem teccet kocsival jönni, fiakkal? – Nem akartam feltűnést kelteni. Jobbnak láttam csak eccerűen gyalog kísélni Hunyadról Körösfőre. (Gurka László lejegyzése. Szegő Júlia közlése.)

Hogy milyen meghitt viszony alakult ki ekkor Bartók és a messzi földön híres kalotaszegi mester között, az leginkább egy levélből derül ki, melyet e találkozás után, tehát 1907 őszén, Péntek Gyuri bácsi küldött Bartóknak (a levelet Szegő Júlia közli a Bartókról szóló életregénye harmadik kiadásában):

„1907. November 1.

Nagyságos Bartók Béla fiatal úrfi kérem alásan az megrendelt íróasztalt és 1. ágyat 1 Éjeli szekrént most e hó 2. dikán adóm vasútra, fel atam volna Elsején akkor nem veték fel mer ünep vót minden szentek napja. Jó száraz júhar fát kaptam hózá 12. Éves száraz, most bátran vállalók akár mijen bútorrt mert Ez a fa meg felelő, nagyón örvendek mert tudóm hogy kedve szerén van Elkészítve, a ki csak láta aszt mondta, hogy ijent sóha nem látót. Igazán mondóm hogy én se látam ijent, de nem is csináltam, pedig 19 Évtől fogva sókat készítetem.”

Péntek bácsi legnagyobb fiával, Ferencel, én már személyesen nem beszélhettem. De él az öccse Körösfőn : Péntek János (Dobos). Tíz esztendő volt, amikor először látta Bartókot, és negyven körüli férfi, amikor utoljára találkozott vele. A gyermekszem érdekes dolgokat rögzített.

– Kilencen voltunk testvérek, amikor másodszer megpillantottuk, rohantunk mind a kilencen elébe. És ő nevénkön szólította mindenikünket. Mindig csokoládétortát hozott nekünk Pestről. Ahogy megérkezett és lepakolta a holmiját, az volt az első, hogy szétvágtá nekünk a tortát. Édesapámnak pedig odaadta a tajtékpipát ... Édesanyám ilyenkor lefüggönyözte a szobát, hogy ne zavarja Bartókot senki. Nyáridő volt, kinn hált az egész család a szénapadláson. De engem azért sokszor maga mellé vett éjszakára, hogy meg ne fázzam.

Tőle tanultam meg, hogy kell a tojást félkeményre főzni. – Kati néni, szóljon, amikor betette a tojást a vízbe – kérte édesanyámat. Aztán amikor szóltak neki, Bartók elővette a zsebóráját, és számolta a percek: egy... kettő... három... És máris ki kellett szedni a tojásokat. A friss búzakenyert, jaj, de szerette! Aztán a bivalytejet és a friss juhsajtot...! Édesanyám mindig egy egész sajtot tett elébe kettébe szelve, mert tudta, hogy így esik jól neki. Amikor megnősült Bartók, a második útja már Körösfőre vezetett. Hozta magával a feleségét is. Nagyon jól érezte ő is magát nálunk, egyszer még a vésőt is elkérték édesapámtól, hogy faragni akarnak.

– Egész nap elnéztük volna, hogy mit csinál Bartók, de gyerekek voltunk, s minket állandóan zavartak ki a szüleink a házból. Hogy ne lábatlankodjunk benn, mert ott komoly dolgok folynak. De így is sok mindenre emlékszem. Elsőnek például Mihály János nagyapámat énekelte. De hogyan? Engem elszalasztottak éppen utána. S mikor megjöttünk, besomfordáltam vele a házba... Bartók előadta, hogy ő miért hívatta, mire így szól az én nagyapám: „Nagyságos úr, én igazán jó szívvel énekelek, de egy kicsi baj van: száraz torokkal nem nagyon lehet...! Bartók rögtön megértette a célzást, s hozatta a pálinkát, mitől olyan kedve kerekedett nagyapámnak, hogy majd elvitte a helyet... Rajta kívül még énekelte Péntek Istvánt, Mihály Istvánt, már akikre emlékszem, és szegény édesanyámat... Ő fújta el Bartóknak azt, hogy: *Új korában repedjen meg a csizmám, / Ha én járok többet a babám után! / Eddig is csak azért jártam én oda, / Mert a babám kökény szeme csal oda... /*

Amikor nem volt senki nála, aki énekelni volt, kézen fogott engem, és mentünk a mezőre... Különösen érdekelte őt az Ordományos nevű határrész, mert azt hallotta az öregektől, hogy ott a tatárok bejövetele előtt település volt: Ordon városnak hívták. Állítólag a körösfőiek onnan menekültek el, s itt bújtak meg az erdők közt, a mai Körösfő helyén ...

Köröstárkány. A hangversenyévek fárasztó hajszája után Bartóknak pihenés volt, ha nyaranta gyűjtőútra indulhatott. Vonzódott a falusiakhoz, mert az ő életformájukat tartotta természetesnek. Hogy eddig a felismerésig eljutott, kétségtelenül nagy szerepe volt a Belényes környéki falvakban szerzett gyűjtési élményeknek. Ha a csíki falvakban azért bosszankodott, mert olyan nehezen tudta „kibányászni” az igazi népdalt, itt nem volt szükség ilyen erőfeszítésekre. A népdalfelfedezés igazi nagy örömét élte.

Az évforduló kapcsán Köteles Pál – akkoriban a nagyváradi *Fáklya* munkatársa – cikksorozatot közölt Bartók bihari gyűjtőútjairól. Köröstárkány és Gyanta kivételével mindenütt megfordult „Bartók nyomában”. De csalódottan kellett megállapítania: „Megpróbáltam sokszor a lehetetlent: emberekre találni, akiknek megadatott véle lenni. Kevés öröm és sok csalódás volt az eredménye.”

Nem véletlen, hogy mégis nagy reménységgel vágtam neki gyalog a Belényesből Köröstárkányba vezető poros útnak. Hisz a zsebemben volt Pál György irodalom szakos tanár levele: „Két-három öreg embert már találtam, akik pontosan emlékeznek arra, hogy egyszer járt itt

nálunk Tárkányban egy »hangász« vagy »nótaszerző«. Érdekesen mesélték el, hogy milyen módon hallgatta meg őket, hol volt elszállásolva, s milyen embernek ismerték meg...”

– Ki gondolta volna, hogy annyi idő után valaki még érdeklődik utána? – ez volt a visszatérő kérdés, valahányszor szóba hoztuk Bartók nevét az öregek előtt. Nem ártott megmozgatni egy kicsit az emlékezetet, hogy ne csak az az egy-két ember őrizze a titkot, de tudja meg az egész falu, hogy a század elején, 1911-ben és 1912-ben itt járt és népdalokat gyűjtött Bartók Béla.

Gábor Mihály (81 éves): „Azt tudom, hogy itt járt egy hangász, de nem emlékszem már a nevére. Akkor nem törődünk azzal, hogy ki az illető, nem volt akkora műveltség, mint ma ... Úgy emlékszem rá most is, hogy nagyon kedves ember volt, barátságos volt mindenkivel. A korosabb embereket hívták fel az egyházi irodára, hogy ott énekeljenek...”

Bunta Ferenc (80 éves): „Huszonegy-huszonkét éves legény lehettem, amikor itt járt Tárkányban Bartók Béla... Azzal a belényesi tanárral, Bušitával együtt jött ki. De máskülönben egyebütt is sokszor lehetett látni őket kettesben itt a környéken ... Akkor Bartók a jegyzőnél szállt meg, Szikszay Károlynál, aki ott lakott éppen a kocsmá mellett... Arra a vasárnapra még most is emlékszem, amikor összeverődünk a kocsmában vagy tizen-tizenötön legények: Gyulai Mihály, Kovács István, Gyulai Ferenc, Balla Mihály, Sebestyén Mihály, Bunta Péter, Zsuppon Péter (Takaros), Zsuppon János (Kali) és a többiek s énekeltek azt, hogy *Belényesi állomáson keresztül / Tizenhárom fehér galamb átrepül. / Tizenhárom fehér galamb, csuhaj, páratlan, / Én utánam barna kislány ne járjon...* Ekkor lépett be a kocsmába Bartók, beült közénk, és biztatott, hogy énekeljünk tovább, mert ő is velünk énekel. Nagyon szerette a nótát... Aztán csak minket énekeltetett, ő mind csak jegyezte, mi miket tudunk még... Emlékszem, volt akkor egy bál, még a bálba is eljött. Jól érezhette itt magát, mert egész nyáron itt tanyázott: egyszer elment, másszor visszajött...”

Mindkét visszaemlékezést hitelesnek tekinthetjük, hisz köztudott, hogy bihari gyűjtései során Bartók mindig Belényesen ütötte fel „főhadiszállását” Ioan Bușita zenetanárnál. Belényeshez Köröstárkány igazán nagyon közel van, bármikor átmehetett oda. Különben nagyon szerette Bartók ezt a vidéket. Mindig vissza akart ide térni. Érdemes idézni egykori nagyváradi tanítványának – Fischerné Szalay Stefániának – a feljegyzését:

„Mesterem nem tudott időt szakítani a hön óhajtott bihari útra. Én azonban elmentem Tárkányba, a világ egyik legszebb falujába. Vettem a kis Bartók Péternek egy selyemmel hímzett hófehér báránkyödmönt. Ezt a mesterem úgy megbecsülte, hogy a falra akasztotta.

– Miért nem hordja a kislfia? – kérdeztem egyszer.

– Kár lenne – felelte Bartók – ezért a szép magyar kézimunkáért”. (Emlékeim Bartók Béláról)

Sárvásvár. Ambrus Sándorné Márton Katától jegyeztem le a következőket: „Körösfőn születtem az ezerkilencszázas esztendőben, éppen a Péntek Gyugyi Györgyék szomszédtságában. Leánya voltam, amikor Bartók nálunk járt, emlékszem még akkorról rá ... De a tulajdonképeni ismeretség jóval későbből származik: 1937-ben Pesten, a Városligetben kalotaszegi varrottast árultam. Egyszer csak megáll előttem egy mosolygós, alacsony úriember, és arra kér, hogy hagyjam abba az árusítást, és menjek be még aznap hozzá a rádióstúdióba, mert hallotta, hogy milyen szépen tudok énekelni, fel akarná venni a hangomat.

De milyen a fiatal, nagyon buta, mert én nem tudtam értékelni azt a nagy embert. Csak miután Pálóczy Horváth Lajos felhívta a figyelmemet, hogy kicsoda az a Bartók Béla, aki engem megkeresett a Városligetben, csak azután mentem el nagykésőre a stúdióba. Pálóczyékhoz már előzőleg is jártam kézimunkákkal, és siratókat is énekeltem egy este náluk. Valószínűleg ők hívták fel Bartók figyelmét reám.

Nemcsak harminchétben, de aztán a következő esztendőben is énekeltem neki. Örökké ígérte, hogy eljön Kalotaszegre, és fel fog keresni engem Sárvásáron... De nem lett belőle semmi. Aztán hallottam, Kodálytól, hogy átment Amerikába. Ne mondja, már 1945-ben meghalt Bartók?! Hogy telik az idő! De azért nem viszek a sírba semmit. Amit nem tudott lejegyezni Bartók, azt lejegyezte később Kodály Zoltán.”

A szarvassá változott fiúk balladája

Alig kezdte meg Bartók a magyar népzene felkutatását, rögtön ráébredt arra, hogy „pusztán a magyar anyag ismerete egyáltalán nem elégséges a tudományos vizsgálathoz, s hogy hozzá legalábbis a környező népek anyagának lehető legalaposabb ismerete is elengedhetetlenül szükséges”. Előbb Gömör megyében kezdte meg a szlovák népdalok gyűjtését, majd 1909-től rendszeresen foglalkozik a román népzenei anyaggal. „Kilenc év alatt, 1918 őszéig, mintegy 3500 román népdalt gyűjtött a volt Alsó-Fehér, Arad, Bihar, Hunyad, Kolozs, Krassó-Szörény, Máramaros, Maros-Torda, Szatmár, Szeben, Szolnok-Doboka, Temes-Torontál és Torda-Aranyos megyében” – olvashatjuk a *Korunk* 1970/8-as számában Tiberiu Alexandru sorait, melyben Bartók és a román népzene kapcsolatát taglalja. Nemcsak a két világháború között, de élete alkonyán, amerikai évei alatt is e hatalmas munka sajtó alá rendezése foglalkoztatta.

Legszívesebben azonban minden ország népzenei anyagát összegyűjtötte volna. „Ő volt az egyetlen folklorista – állapítja meg róla Szegő Júlia –, aki négy világrészben folytatott gyűjtéseket.” Európában: magyar, szlovák, román, ukrán, bolgár és szerb; Afrikában: arab; Ázsiában: török; Amerikában: indián és néger dalokat jegyzett le.

Miért ez a nagy áldozatokkal járó hatalmas munka? – kérdezheti bárki. „Hamupipőkéből királylányokká varázsolja vissza a népdalokat – jegyzi meg találóan egyik életrajzírója. – Tükrükben a nép életének addig nem ismert gazdagsága és mélysége áll a nagy művészet színpadára.” De nagyon keveset érzékeltet még ez a megkapó kép is Bartók munkásságáról. S főleg művészetéről. Már 1925-ben figyelmeztet: „Nem szabad azt képzelni, hogy mi a parasztzene átültetésére, beolvasztására gondoltunk, a zenekincsbe való bekebelezésre. Nem, nem. Hanem erre: a mi muzsikánk jellegét a parasztzene adja meg (...) A mi gyökerünk igenis a parasztzeneben van, ez őrizte meg az ázsiai öthangú skálát, a pentatóniát”. Ezek a régi hangsorok bizonyultak a legalkalmasabb kifejező eszköznek Bartók számára, hogy a századhoz szóló mondanivalóját közvetítsék. Mint ahogy Petőfi felfedezte a népköltészet szépségét („A népköltészet az igazi költészet!”), és uralkodóvá tette a költészetben, ugyanúgy elmondhatjuk ezt Bartókról is: az által felfedezett népzenei kincsnek mindjárt a Petőfije is lett. Ugyanakkor Bartók művészete sok rokon vonást mutat Ady költészetével. Szava legtisztábban, legvilágosabban és legmesszebbre hangzott, akár *A kékszakállú herceg vára* című operájában, akár *A fából faragott királyfi* táncjátékban vagy *A csodálatos mandarinban* szólott hozzánk. Hogy csak a színpadi műveit említsük.

Mert Bartók műve a „tisztá forrás” művészete. Amint híressé vált soraiban mondja: „Az én igazi vezéreszmém (...) a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmből telik – szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!”

Ez az eszme valószínűleg akkor fogalmazódott meg benne, amikor a román karácsonyi énekek gyűjtése közben rábukkantak egy ősi regére: „egy legenda kilenc fiútestvérről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak”. Ez volt talán gyűjtőútjainak legmélyebb, legmaradandóbb élménye. Annyira megragadja a képzeletét, hogy le is fordítja magyarra, hogy megkomponálhassa az egyik legcsodálatosabb magyar zeneművet, a *Cantata profanát*:

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép fia,
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni.
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvasokká változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk

Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcsú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

Bekecs alatt zeng az ének

Kövesdi Kiss Ferenc az 1930-as évek elején végezte el a nagyenyedi tanítóképzőt. 1936-tól 1950-ig Ákosfalván tanított, 1950-tól 1956-ig Szentgericén; miután elvégezte a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom szakot, 1974-ben történt nyugdíjaztatásáig Marosvásárhelyen tanárkodott. Nyugdíjasként is szigorú időbeosztással dolgozott, azzal a könnyebbséggel, hogy most már maga állíthatja össze „órarendjét”. Népi egyetem szervezésével, könyvtári munkával, falukutatással és írással (több verseskönyv szerzője) tölti mindennapjait. Egy kora tavaszi napon arról faggattam: mit adott számára ösztönzést a Bartók-kutatásra?

– Az első impulzus a harmincas évek második felében ért, még ákosfalvi karvezetőként... Nem véletlenül említettem ezt a körülményt, mert ákosfalvi elhelyezkedésemkor döntő tényező volt az, hogy értek-e a kórusvezetéshez. Maga a kóruselnök, Gáll Antal szögezte volt nekem ezt a kérdést... Nos, nem sokkal azután, hogy a munkát megkezdtem, átmentem Kisgörgénybe, hogy megismerkedjem idős Antalffy Ferencel, az ottani karvezetővel. Antalffy akkor megmutatta nekem Bartók Béla levelezőlapját, amelyben a nagy zeneszerző – ma is magam előtt látom szépen rendezett, kalligrafikus sorait – köszönetet mond a szívélyes fogadtatásért. Akkor, sajnos, nem jutott eszembe, hogy a levelezőlapot lefényképeztessem. A háború alatt ugyanis nyoma veszett. Ez a veszteségtudat ébresztett munkára, hogy módszeresen gyűjtssem a Nyárad menti Bartók-émlékeket.

– Mit tudnak ma az emberek Bartókról Kisgörgényben?

– Ifj. Antalffy Ferenc családi hagyományként őrzi Bartók 1914-es látogatásának emlékét. Tavasszal, épp szántás idején jött Bartók Kisgörgénybe. Minthogy az emberek kint voltak a határban, egyenesen az iskolába ment. Ott figyelt fel Szalai Borbála átlagon felüli énektudására, és a tanítói ház töltséni fonográfja vette a hangját. Ezután id. Antalffy Ferenc kikísérte Bartókot a határba, egy taligára helyezték a fonográfot, odasereglettek az emberek, és ott folyt a gyűjtés tovább. Ott örököltette meg Bartók az *Elvesztettem a lovam a sűrű erdőben...* kezdetű népdalt is. A mezőről a tanítói lakásra mentek. Ifj. Antalffy arra is emlékezik, hogy mit ebédeltek: köménymaglevest és túróslaskát. Szalai Borbála ma is él, lefényképeztem, és ugyanott, ahol Bartóknak énekelt, újraénekeltem vele ugyanazokat a népdalokat...

– Végül is hány népdalt vitt magával a Nyárad mentéről Bartók?

– Lássuk csak: Ákosfalváról 15-öt, Ehedről 19-et, Jobbágytelkéről 40-et, Kisgörgényből 12-t, Nyáradköszvényesről 28-at, Nyáradremetéről 37-et, Székelyvajából 20-at – amint azt Almási István kolozsvári zenekutató pontosan kimutatta (*Igaz Szó*, 1970. 9. 450–454. old.). Vajában kétszer is jártam: 1977-ben és 1980-ban. Csatlós Lajos, a kórus elnöke jól emlékezett Bartókra, s arra, hogy „a vénasszonyok kint ültek a kapuban, amikor Bíró Rózsa a nagy tölcsérbe énekelt...” Gyerekek voltak, ámulatba ejtette őket Bartók fonográfja, futottak utána... A 83 éves Sipos Sándorral felkerestük Csutakné Puskás Rózát (75 éves), akinek az édesanyja Bartók látogatása idején a legjobb énekes volt Vajában. Csutakné arra is emlékezett, hogy az édesanyja ezt énekelte: *A vajai lányok tyúkot ültettek...* Sipos Sándor állítása szerint Puskásné Mezei Juszta is énekelt Bartóknak. De hogy mit, az nem derült ki. Istenem, ha akkor láttam volna munkához, amikor id. Antalffy Ferenc azt a levelezőlapot megmutatta! Mennyivel teljesebb lehetne a képünk Bartók Nyárad menti gyűjtőtújáról! De hát az sem kevés, ami így is előkerekedett. Méltó foglalatban szeretném átadni tágabb szellemi közösségünknek.

– Íróasztalán testes kéziratköteget látok. Beszédés már a címe is, érdeklődést keltő: *Bekecs alatt zeng az ének*. Erről van szó?

– Igen. Sokat töprengtem azon, hogy milyen formában dolgozzam fel a Bartók nyomdokain szerzett tapasztalataimat. Végül is úgy döntöttem, hogy megírom a Nyárad menti kórusmozgalom történetét, és ebbe ágyazom be a Bartókkal kapcsolatos emlékeket. Egyrészt azért, mert nehéz kapcsolatot találni Bartók gazdag Nyárad menti gyűjtései és az országos jelentőségű kórusmozgalom kifejlődése között; másrészt pedig magam is ebben nőtem fel, ez a munka adott értelmet az életemnek, ez volt az életem. Az élmények szűrőjén át így találtam meg azt a formát, amelyik a legszemélyesebb – és amelyik ugyanakkor tág lehetőséget ad a ténynek, dokumentumok bemutatására és értelmezésére. Ha megjelenik ez a kötet – Benkő András zene-történetész biztatásai erősítik önbizalmamat –, akkor talán sikerül majd érvényt szerezni annak elgondolásnak is, hogy Bartók-émlékszobát rendezzünk be valahol a Nyárad mentén. Tartozunk ezzel Bartók Béla emlékének éppúgy, mint önmagunknak, önbecsülésünknek.

Cseke Péter